
MORIS KRIBELIJE

PARALELNA KULTURA

ISTORIJA RADNIČKE KULTURE
U FRANCUSKOJ*

UPOREDNA I ZATVORENA KULTURA KOMPANJONAŽE**

Da se kultura kompanjonaža¹⁾ nadovezuje na narodnu kulturu, u to nema sumnje. Ali valja odmah dodati i podvući da se u dobu u kome je mi posmatramo (prva polovina XIX veka, doba u kome su kompanjonaže najpoznatije ako ne i najživlje), ona ispoljava kao poseban ogranak narodne kulture na koji se oslanja i čiji je izdanak. Takvu samostalnost i izvornost ove kulture je najsnažnije izrazio poslednji istoričar kompanjonaža, Emil Koornaer (Émile Coornaer) formulacijama poput ovih: „Raspršeni po celoj Francuskoj, kompanjoni su sačinjavali posebnu duhovnu oblast”. „Pokušaj da se razumeju iziskuje stalno intelektualno odronjavanje” (mi bismo radije rekli: kulturno odrodavanje). „Emigranti u društvu, proterani iz svog vremena, kao učaureni u ostareлом svetu”: to su u stvari kompanjoni bili u XIX veku.

Vrlo stroga organizacija grupe

Poreklo kompanjonaža je davnašnje i prilično nepoznato; mitske konstrukcije što ih obavijaju proishode iz iluzija koje su sami o sebi tvorili. Istorija je uglavnom osvetlila njihov razvoj negde od XVI veka pa do Revolucije. Kako je Revolucija bila neprijateljski nastrojena prema udruživanju i udruženjima, njihov uspon je prekinut. Već u doba Carstva, udruženja kompa-

*) Iz knjige: Maurice Crubellier, *Histoire culturelle de la France, XIX et XX siècle*. Armand Collin, Paris, 1974.

***) Une culture parallèle et close! Les compagnonnage.

1) Kompanjonaža (compagnonnage) — tajni savezi kalfa u Francuskoj, nastali verovatno u XII i XIII stoleću. ((TLZ, 4, s. 475, Zagreb 1978).

njonaža se obnavljaju; ilegalna su ali se tolerišu. Uoči 1848. godine pokret dostiže neku vrstu vrhunca; tada on radničkom pokretu daje svoje najbolje i, u svakom slučaju, svoje jedine vođe. Precizni i iscrpni opisi koje imamo o kompanjonažama potiču iz toga doba. Najpoznatiji je opis Agrikole Perdigjea, kojim se Žorž Sand obilato koristila u svom delu *Compagnon du Tour de France*.

Pokret kompanjonaža obuhvata u to vreme tri-desetak zanata, kamenoresce, drvodelje, stolare, bravare, kožare, bojadžije, užare, pletare, šeširdžije itd. Potkivači-kovači će biti priznati i prihvaćeni tek 1867. godine; pekari, obučari... nailaze uvek na nesavladiv otpor. U okviru svakog zanimanja kompanjoni organizuju društvo. U gradovima gde su se ustalili društvo uspostavlja svoje jezgro (*cayenne*); sedište je kod Majke (*Mère*) i tu će pridošlica stanovati; posao će mu obezbediti prometnik (*roleur* ili *rouleur*); svečanostima u gradu predsedavaće upućeni velikodostojnik, prvi u gradu (*premier en ville*). Kompanjoni obično drže mesečne sastanke; udružuju sredstva za praznike, pogrebe, pomoć bolesnima i onima koji su u oskudici, a i za parničenja, kada se za to ukaže potreba. Od pamtiveka društva su, prema padacima i obavezama grupisana, u tri reda:

1. Kompanjoni slobode, ili Deca Solomona,
2. Kompanjoni „gutači”, Deca Majstora Žaka,
3. Deca Oca Subiza.

Ove redove, na žalost, razdvaja prastaro rivalstvo, natopljeno žestokom mržnjom koja bi se katkad izrodila u krvave sukobe.

Svi aktivni kompanjoni su mladi ljudi, od petnaest do dvadeset i pet godina: to je vreme učenja zanata, učenja koje je za njih i u njihovom slučaju bilo veoma intenzivno i sastojalo se u kruženju Francuskom (le tour de France). U stvari, kompanjoni nikada ne bi obišli celu Francusku, jer njihove organizacije nikada nisu prodrle u Flandriju, Artoa, Šampanju, ni u Franš-Konte, pa čak ni u Bretanju, izuzev Nanta. U tim uzrastima naukovanje se obavljalo u radionicama i posebnim školama (*écoles de trait*). Škole su radile u večernjim časovima, pod nadzorom iskusnog kompanjona koji prati svoje učenike, procenjuje njihovu podobnost za poziv i za njih odgovara. Reč je o čisto tehničkoj pripremi za struku; ova priprema se dopunjava kod *Majke* socijalnim naukovanjem za zajednički život, solidarnost, radničku čast. Tako se, prema rečima Agrikole Perdigjea, kompanjonaža „neprestano obnavlja; to je jedan stalan i potpun sled, obrazac kroz koji radnička klasa neprekidno prolazi; mlade, koji se

povlače iz aktivne kompanjonaže, ne srcem već telom, zamenjuju novi mladi koji će nastaviti tradiciju i stare obrasce". Međutim, od 1815. godine primećuje se sve veći uticaj kompanjona koji su već uhodali svoj posao, što dovodi do stvarnog starenja samog pokreta (a događa se, mimo toga, da mladi čekaju da budu regrutovani, kako bi započeli svoje kruženje po Francuskoj, što je isto jedan od razloga starenja aktivnog jezgra pokreta) i, što je još opasnije, do duhovnog starenja.

Razume se da je ovaj veoma strogi okvir bio neophodan kao zamena za kontrolu lokalne zajednice kojoj su mladi kompanjoni vrlo rano izmicali, krećući na svoje proputovanje. Nije takav bio samo okvir, već je stroga bila i disciplina, pa čak i samodisciplina koja je morala biti podjednako stroga kako bi prerasla u disciplinu grupe. Grupa je vršila svoju pravdu.

„Kada bi neki kompanjon počinio težu grešku, prometnik (*rouleur*) je sazivao svu braću. Ukoliko bi se radilo o krađi, svi pomoćnici bi bili pretreseni. Prometnik je prikupljao iskaze i javno ispitivao osumnjičenog ili osumnjičene. Priznavanje greške je povlačilo šibanje i isključivanje”.²⁾

Glavne primenjivane kazne bile su: novčane kazne, privremeno isključivanje iz komore (komora je drugi naziv za gradsko jezgro — *cayenne*, prim. prev.), što je odgovaralo izgnanstvu i konačno isključivanje, što je „odgovaralo ekskomunikaciji, pri čemu je najsramniji žig bio naziv ‚lopov-otpadnik‘”. Reklo bi se da ova pravda nije isključivala ni mučenje, pa čak ni smrtnu kaznu, koja je, na primer, izrečena Ocu obućara iz Avinjona (tajno društvo koje drugi nisu priznavali) 1835. godine.

Tolika strogost združena često sa veoma visokim stepenom kolektivnog ponosa bila je osnova za neku vrstu grupnog totalitarizma na koji se često svodila. Sukobi između redova bili su njegova najuočljivija posledica upravo zato što su bili i najspektakularniji. Između 1815. i 1848. godine kruženje Francuskom je postalo, kako se žaljenjem kaže Perdige, pravo „poprište pokolja”. „Godine 1825. jedan kompanjon je ubijen u Nantu, dva u Lionu 1827, i još po jedan 1836. i 1837. godine, jedan u Marseju 1833, jedan u Grenoblu 1841, jedan u Parizu 1842. godine (brojke potiču od Koornaerta); januara 1820. godine u Bordou Deca Solomona i Deca Majstora Žaka vode višednevnu bitku; najteža je bila borba za monopolistički položaj, koja se vodila u Turnusu, avgusta 1825. godine između kame-

²⁾ E. Coornaert, *Les Compagnonages en France du Moyen Age à nos jours* (Kompanjonaže u Francuskoj, od srednjeg veka do naših dana), Pariz, Editions ouvrières, 1966.

norezaca, pripadnika reda Deca Solomona i pripadnika reda Deca Majstora Žaka

Bogat ali zastareo kulturni sadržaj

Kompanjonska kultura ponašanja, rituala, profesionalna takođe, zaista proističe iz i vezuje se za narodnu kulturu. Marten de Sen-Leon (Martin de Saint-Léon) kaže: „Svi rituali kompanjonaže predstavljaju u suštini prevođenje na jezik znakova, predmeta i reči, materijalizaciju ideja čije značenje, nerazumljivo za neupućene, postaje dostupno i razumljivo upućenima”. Koornaert to isto kaže drugim rečima: „Istančani pokreti kojima kompanjoni obavljaju svoj rad potvrđuju njihovu posebnost”.

Nema velike potrebe da se insistira na slikovitim ali površnim elementima rituala kompanjonaža. Uzmimo kao primer štap, izrezbaren i ukrašen s ljubavlju, poput nekog umetničkog predmeta, koji je oruđe simboličkog jezika prepoznavanja i pozdrava što se razmenjuju na dugim putovanjima (trinaest je načina na koji se taj štap nosi ili ističe, a svaki ima sopstveno značenje).

Posvećivanje (inicijacija) je daleko važnije. Poput slobodnog zidarstva od koga su dosta toga pozajmili (a čini se da su pozajmice bile obostrane), i kompanjonaže su tajna društva posvećenih. Upravo otuda i potiče deo njihovog prestiža. U tri sledstvene etape, mlada osoba biva najpre *usvojena*, zatim *primljena*, i potom postaje *punopravan kompanjon*. Primanje je predstavljalo glavnu etapu: ostavši nedovoljno poznata, zbog tajnosti, verovatno se znatno razlikovala od jednog do drugog društva; uvek je bila obeležena svečanošću nalik činu starog hrišćanskog krštenja; onaj koji je dobivao novo ime postajao je novi čovek, što proizilazi iz ovih reči jednog „premijera grada” (oko 1850—1860): „Zemljo moja — Ovo je simbol novog života. Jer, dobićete novo ime koje će biti osvećeno i očišćeno vodom i vatrom. Stvorićete sebi novu porodicu. Ulazite u novi red”.

Ceremonijal kompanjonaža je obuhvatao i pravila ponašanja — pošta odlazećem, sahrana, praznici, eventualna hodočašća u Sent-Bom, gde je Majstor Žak umro i bio zatim sahranjen, svakojake vrste pesama. Različita društva, koja su okupljala pripadnike odgovarajuće profesije, nisu propuštala da svake godine obeleže praznik svoga zaštitnika (drvoseče svetog Josifa, stolari svetu Anu, obučari svetog Krepena, potkivači i kovači svetog Iliju...) Ujutro se prisustvovalo misi namenjenoj kompanjonima; defile kroz grad je predstavljao najuzvišeniji trenutak: van svake je sumnje da su to bile arhaične ali pompezne i šarolike povorke, „često praćene vojnom

muzikom kao pred Revoluciju, zastavama, raznobojnim trakama, štapovima..." „Podmladak kompanjona je bio melem za oči i za dušu." Što se tiče pesama, „one su, da tako kažemo, bile duša kompanjonaža" (Pjer Moro, kompanjon disident), a Perdigje, koji je stekao slavu u svojoj sredini kada je objavio zbirku pesama, napisao je: „Pesme imaju veliku moć, one bude nadahnuće i neverovatno su delotvorne u životu kompanjona." Strogo poštovanje tajne predstavljalo je pečat kojim je ova kultura bila obeležena.

Udeo mita je bio deo istorijske naivnosti koja bi mogla da iznenadi samo nas obrazovane u školi istorijske kritike. Kompanjonaža je crpla svoje snage — što se ne može sporiti — „u nečem davnašnjem, neodređenom, ispunjenom mitovima". Ovi mitovi su se kristalisali oko ličnosti osnivača triju istoimenih redova i oko imena onih koji su, kako se smatralo, bili povezani s njihovom sudbinom: kralj Solomon; kralj Hiram; graditelj Hrama u Jerusalimu, koga su mučki ubila tri šegrta; Majstor Zak, jedan od graditelja Hrama koji je iz Judeje došao u Francusku a koga su ubili sledbenici njegovog pomoćnika. Majstora Subiza (priča o stradanju i smrti Majstora Žaka je u nekim pojedinostima slična priči o Stradanju i smrti Hristovoj), ili Žak de Mole, templar, graditelj i mučenik, žrtva pohlepe Filipa Lepog, i benediktinac Subiz, koji bi trebalo da je bio kapelan Žaka de Molea. Celina je bila nekoherentna i prilično detinjasta, ali kompanjonima je do nje bilo stalo: u Likonu, 1807. godine delegati 27 društava su se složili da se uradi hronologija prvih kompanjonskih fondacija, od 588. godine pre nove ere, pa nanovo od 560. godine naše ere do 1601. godine i dalje...! Kompanjoni su svemu tome bili privrženi; ali je to istovremeno bio i izvor njihove međusobne mržnje.

Ovako uobličena celina mogla je da bude prihvatljiva samo za ljude izuzetno skromne, tako reći uboge kulture. Nepismenost je bila uobičajena pojava u redovima kompanjona: još 1877. godine, u Tuluzu, veoma je mali broj onih koji umeju da čitaju. Njihovo poznavanje politike i ekonomije se svodi na opšta mesta. Svest o pripadanju još više doprinosi sužavanju njihovog misaonog obzora. Njihovu pravu vrednost valja tražiti drugde.

Ta vrednost u prvom redu potiče od njihove visoke profesionalnosti. Kompanjoni čine elitu svoje profesije. Toga su svesni, time se ponose i čine sve da bi toga bili i dostojni. Svaki majstorski rad je morao da svedoči o umeću stečenom tokom godina obuke. Pojedinci su u želji da sami sebi pruže nove dokaze sopstvenog visokog umeća i dalje proizvodili remek-dela. Događalo se da se društva koja su sledila različiti ritual nadmeću za neki grad: ulog je bivao

utoliko vredniji ukoliko je grad bio veći i aktivniji; zajednički ostvareno remek-delo koje je uz pobjedu obezbeđivalo monopol u gradu, predstavljalo je veliki trofej. Tako su se 1826. godine, u nameri da okončaju „Turnusku bitku”, kamenoresci odlučili da se nadmeću za taj grad. Ljubav prema zanatu išla je do idolopoklonstva, čime je nanošena nepravda drugim zanatima. Na pragu mehaničke revolucije, kompanjon nam se prikazuje kao „živa suprotnost robota” (Koor-naert).

Njihova vrednost leži i u primarnoj strogosti *moralnog odgoja* koji nije proticao bez grubosti. Radilo se o moralu zasnovanom na veri. Međutim, čak i kad im je bilo stalo da se prikažu kao hrišćani, oni su to činili na svoj veoma poseban i heterodoksan način. Zar nisu oni bili ti koji su, dobrim delom, pothranjivali hrišćanstvo 1848. godine? Kompanjonaža jača karakter: snagom savesno čuvane zakletve i tajne (policijски komesari i sudije su se u to uverili u mnogim prilikama), brigom za lično dostojanstvo (koja se ispoljava odećom — frak i cilindar za svečane prilike — kao i držanjem); pravom opsednutošću pravdom koju svaki kompanjon mora da poštuje u struci i *putem* struke. „Viteštvo”, kako reče Žorž Sand, a i drugi nisu propuštali da koriste ovaj isti, uostalom dosta tačan izraz. A ovo viteštvo, kao i svako drugo, podrazumevalo je i ljubav prema boju i batinanju.

Sistem vrednosti kompanjonaža je bio sadržan u Obavezi i časti koja joj je ukazivana: „Obaveza, ovenčana starinom, predstavljala je baštinu moralnih vrednosti i stručnih sposobnosti koju kompanjoni moraju da prenose”. Ritual se okončavao u etici što je daleko redi slučaj u ostalim vrstama narodne kulture.

Suton kompanjonaže

Kompanjonaža je nadživela sve preobražaje ekonomije francuskog društva do kojih je došlo tokom jednog veka. Čak i u XX veku ona nastavlja da živi zanimljivim životom: 1900. godine postoje tri ritualna reda sa 25 000 kompanjona. Koliko ih danas ima? Jedna anketa lista *Mond* (20—23. april 1973) pominje 1 500 kompanjona i kandidata, koji svake godine menjaju grad. Međutim, prvi istoričar pokreta, Marten de Sen-Leon, tvrdi da je gašenje pokreta počelo još pre 1848. godine, a da se pojačalo pod Drugim Carstvom. Reč je o gašenju institucije i kulture koju je institucija održavala: ta dva procesa su međusobno usko povezana budući da je gašenje kulture značajno uticalo na uzmak same institucije. Za potrebe ove, zaista kratke analize valjalo bi da napravimo razliku između unutrašnjeg uzroka, kulturne prirode i

spoljnih uzroka koji su instituciju pogodili samo spolja. Iste uzroke spominje i Marten de Sen-Leon.

Dva su unutrašnja uzroka. Pre svega, opake svade među Redovima koje su toliko rastuživale dobrog Agrikolu Perdigea; njegove pozive za mir niko nije čuo... Pokušaji ujedinjenja u udruženja ili federacije, činjeni s počtom Drugog Carstva 1864, 1874. (Kongres u Lionu i Federacija društava bivših kompanjona), 1889. godine (osnivanje Unije kompanjona u Parizu), ostali su nedorečeni i naišli su na jake otpore. Okupljanje u Radničku asocijaciju pod pokroviteljstvom maršala Petena, 1941. godine samo je nanovo oživelo svade. Drugi uzrok je ležao u izdvojenosti kojoj su se svojevoljno prepuštali, ovi u sebe odveć sigurni, ljudi. Francusko društvo je išlo svojim putem, mimo njih; oni su polako gubili svoj uticaj, naročito nad radničkim delom francuskog društva. Posebno im je bio stran novi vid socijalnih borbi. Njihova tradicija, zasnovana na redu i hijerarhiji — koju je rastući uticaj kompanjona koji su otvorili radnje, tj. sitnih gazda samo još više učvrstio otežavajući regrutovanje novih članova — činila ih je više sklonim za taškavanju i pomirenju nego klasnoj borbi.

O dva spoljašnja uzroka govore izveštaji međunarodnih žirija sa izložbi iz 1855. i 1867. godine koji ukazuju na napredak ostvaren u oblasti mehanizacije rada u stolarstvu („mašine za pripremu i obradu čistog drveta, za urezivanje, glodanje, užlebljivanje, pripremu i obradu oplata za brodove itd.” — izveštaj je iz 1855. godine); isti izveštaji hvale prednosti metalnih nad drvenim konstrukcijama (izveštaj Mišela Ševalijeja iz 1867. godine). Vrhunske majstore diskvalifikovala je mašina-alatljika, a to se događalo i njihovim zanatima, onim istim zanatima koji su bili poznati u okviru Tour de France i koji su gubili tlo pod nogama. Njihova čudesna spretnost im je obezbeđivala posao ali ne i prestiž. Spretnost mašine je na izvestan način okamenila njihovu manuelnu kulturu. U doba euforije svetskim izložbama nije se shvatalo da bi to moglo, na duži ili kraći rok, da predstavlja gubitak za opštu kulturu, kao što bi to isto tako mogao da bude slučaj sa postepenim nestajanjem i umiranjem epske kulture i kulture narodnih svečanosti pred najezdom govorne kulture buržoazije. Maren de Sen-Leon pominje još jedan spoljašnji uzrok: uspostavljanje železnice koja je, po sili stvari, morala da promeni uslove putovanja po Francuskoj. Verovatno da ovaj drugi nije imao istu neposrednu težinu preko urbanizacije koju su železnice samo ubrzale.

RADNIČKO OSPORAVANJE*

Radnička masa bila je privučena i dospela je pod uticaj novih *medija* isto toliko, a katkad i više, od ostalih delova francuskog stanovništva. Osporavanje o kome ovde govorimo odnosi se na manjinu borbenih aktivista koji su ljubomorno čuvali samostalnost svoje klase i koji su se posvetili njenom ideološkom i kulturnom oslobađanju. Bio je to koliko vredan toliko i težak napor. Brojne okolnosti su uticale na ovo osporavanje, koje ne treba mešati sa ekonomsko-socijalnim osporavanjem čak i ako je bilo sa njim duboko povezano. Proistekli — ne bez muke i posledica — iz narodne tradicionalne kulture, a posebno iz ustrojstva kompanjonaža, ovi radnici su morali da budu otvoreni za prestiž i stvarne vrline građanske kulture, da pokušaju da se njome posluže protiv buržoazije, kao što su i filozofi, sto godina ranije, preokrenuli učenje crkve protiv nje same. Uspeli su tek malo po malo da razviju humanizam rada, da ga iskažu, da ga postave nasuprot republikanskoj školi i njenom idealnom humanizmu, protiv svih intelektualaca, uopšteno govoreći. Uz to, tu je još jedna neizvesnost — neizvesnost o odnosu privrede i kulture i o potčinjenosti druge prvoj — koja je mnoge među njima održala sve do današnjeg dana u nekom stanju oklevanja i iščekivanja.

STICANJE SVESTI I NAZNAKE OSPORAVANJA (1840—1871)

Upravo se u knjizi Žorža Divoa: *Radnička misao o obrazovanju za vreme Druge republike i Drugog carstva* (Georges Duveau, *La Pensée ouvrière sur l'éducation pendant la Seconde République le Second Empire*) mogu naći skoro svi elementi ovog prethodnog pasusa. Dvadeset i pet godina posle objavljivanja ova knjiga ostaje podjednako nova i uzbudljiva kao i onoga dana kada je izašla. Žorž Divo je informacije tražio u spisima izvesnog broja snažnih i originalnih pojedinaca: Prudona koji je dugo bio priznat ili nepriznat uzor mnogih borbenih aktivista, Žozefa Benoa, tkača iz Liona, litografa Obrija iz Ruana, Korbona i grupe Radionica (*L'Atelier*) iz četrdesetih godina, socijalističkih nastavnika — Lefransa, Polin Rolan i Peroa. Tražio ih je isto tako i u tekstovima grupe autora, članova radničkih delegacija koji su bili napisani i predstavljeni na Izložbama iz 1862. i 1867. godine, ili u tekstovima koji su potekli iz redova članova Internacionale i bili pripremljeni za njihove kongrese (1866, 1867, 1868). I tako je došlo do toga da razlikuju dve genera-

* La contestation ouvrière, XIII poglavlje iz navedene knjige.

cije: onu iz četrdesetih godina (generacija „četrdesetosmaša“), malobrojnu, ali koja je bila pod uticajem nekolikih veoma snažnih i veoma odvažnih ličnosti i onu iz šezdesetih godina (koja je stvorila Komunu), brojnu, zagriženiju i agresivniju, ali čija se misao „prostije uklapa u noseći tok laičke, republikanske i demokratske misli koja se širi Carstvom“ i dovodi do Ferijejvih zakona.

Ono što radnički aktivisti odbacuju

Bilo da pripadaju jednoj ili drugoj generaciji, ono što ovi radnički aktivisti odbacuju jeste, pre svega, tradicionalna narodna kultura u svim njenim oblicima: folklor i hrišćansku, mitsku i magijsku misao koja je prožima i pokreće. Sem u slučaju hrišćanina Korbona i još nekolicine drugih, praznici ih jedva ili uopšte ne interesuju; ipak, sećanje na praznik Bratstva (od 21. maja 1848. — dokument 35) će ostati živo kod mnogih među onima koji su u njemu učestvovali. Oni izražavaju neprijateljstvo prema mitologiji kako paganskoj (grčko-latinskoj) tako i hrišćanskoj (svetoj istoriji), što ne sprečava izvesne delegacije da 1867. godine zahtevaju savremenog *Plutarha*, tj. istoriju koja će na Plutarhov način govoriti o „korisnim ljudima“ — naučnicima, pronalazačima, filantropima itd. Nema izuzetaka u suprotstavljanju Crkvi u njenom učenju koje nije slobodoumno i koje razdvaja ljude. Divoovi radnici odbacuju i kolportersku književnost, pučki roman, pa čak i feljtonski roman: međutim, to što Radionica napada Ežena Sija i njegove *Misterije Pariza* (Eugène Sue, *Les mystères de Paris*), ipak predstavlja izuzetak.

Stav prema građanskoj kulturi je mnogo složeniji. Radnici se slažu da je treba odbaciti, ali uz mnogo rezervi. Neodlučnost potiče verovatno otuda što ih prestiž ove kulture zapanjuje, što sanjanju da se domognu nekog oružja ili onoga što bi u njihovim rukama moglo da postane moćno oružje a istovremeno, strahuju od mogućeg otuđenja: zar sinovi radnika koji prođu kroz gimnaziju nisu izgubljeni za radničku klasu? I zar ova ne bi trebalo da stvori sopstvenu kulturu, pa makar da u nju uklopi sve ono što može da se uzme od građanske kulture, pomno pri tom pazeći da ne odustane od sopstvenog cilja? Zanimljivo da su radnici opsednuti jezikom — oni su za francuski jezik i protiv svih govora i narečja koja izoluju i ponižavaju — pa čak i za govorništvo: „Naši radnici“, piše Divo, „vole politiku i besedništvo: oni često izlaze na govornice“; 1876. godine delegati u Filadelfiji su se divili američkoj školi gde se „svako dete vežba da govori pred svojim drugovima“. Radnici su podozrivi prema univerzitet-skom sistemu jer ovaj razdvaja društvo, i upu-

čuje mu tri osnovne zamerke: koledži i gimnazije imaju za cilj samo reprodukciju aristokracije učenih; metode koje koriste obraćaju se samo pamćenju, i ubitačne su za inteligenciju; na njima se uči racionalistička i individualistička filozofija, eklektizam Viktora Kuzena, što oni ne prihvataju. U suštini, najviše zavide građanskoj kulturi na posedovanju i korišćenju nauke.

Ono što radnički aktivisti žele da unaprede

Ono što žele da unaprede jeste, rečju, klasna kultura. A to podrazumeva kulturu koja ih neće ni na koji način otuđivati, koja će im omogućiti da budu ono što su i da se kao takvi afirmišu, kao građani i radnici, ali — dodaju oni — i kao „proizvođači”. (Učitelji socijalisti koriste izraz: „službenici” socijalističkog grada.) Ova težnja, uz njihovo iskonsko nepoverenje prema univerzitetu, povlači za sobom dve neizbežne posledice: osvedočeno odavanje prednosti metodama uzajamnog obrazovanja (upravo kada ovo u školama postaje zastarelo), pošto prirodno, radnici moraju da uče jedni od drugih: docnije je poverenje ukazano sindikalnim komorama koje se trude da organizuju stručno obrazovanje: 1869. godine na primer, Sindikalna komora bravara organizuje u Marseju obrazovni kurs. Klasna kultura mora da bude realistična, jer radnici žele da uzmu kao polaznu osnovu sopstvenu situaciju i sopstvenu istoriju.

Pre svega sopstvenu situaciju: realnu i priznatu. Oni su radnici i to će i ostati. Njihov humanizam će biti humanizam rada, industrijskog rada, onoga rada kome tekuća Industrijska revolucija nameće svoje oblike. „Danas je industrija svetinja” — pišu 1849. godine nastavnici socijalisti u svom programu — „kao umetnost, kao nauka: više ne mogu postojati na jednoj strani slobodne, a na drugoj slugerantske profesije”. Primitićemo da se na ovaj način suprotstavljaju jednom Tjeru koji je, otprilike u isto vreme, bio zabrinut zbog toga što će „u stručnim školama Francuzi potpuno izgubiti smisao za humanizam i skliznuti u bljutavo utilitarnu filozofiju”. Međutim, ako radnici tako gledaju na industrijski rad, to znači da su čvrsto rešeni da u njemu ne ostanu podjarmljeni, već da njime ovladaju, da ga stave u službu sreće za sve. Ono što potčinjava (i tu se svi aktivisti slažu s Prudonom) jeste razmrvljeni, mehanizovani rad, kao i obuka koja se svodi kao glupa dresura. Aktivisti nisu zaboravili tradiciju kompanjonaža u okviru koje su mnogi bili vaspitavani i obučeni: zdrav rad, rad koji obogaćuje, rad kojim se ovlada. Lek je u politehničkom obrazovanju koje se stiče u stručnim školama koje će u najmanjoj mogućoj meri biti državne, i koje će se u mnogo čemu razlikovati od onih već postojećih, tj. od škola za inženjere. Lek za slu-

ganjski rad, politehničko obrazovanje će postati i lek za nezaposlenost. Na žalost, u ovoj idealizovanoj slici postoji i jedna slaba tačka: većina aktivista je pripadala elitnim zanimanjima koja su ostajala na razini zanatskog, često izložena opasnosti propadanja, a njima su bili strani novi zahtevi industrijske proizvodnje ili fabrike te je postojao rizik da njihovo rešenje ne bude ostvarivo.

Najoriginalnija, ako ne i najupečatljivija ili najprimetnija odlika radničkog kulturnog ideala jeste, po našem mišljenju, njihov stav prema istoriji — ne usuđujemo se da kažemo: njihova filozofija istorije. U toj oblasti se najbolje prikazuju kao suparnici građanske misli i kandidati za njene naslednike. Građanski istoričari Gizoove škole su u teoriji, kao što je to njihova klasa činila u praksi, zaposeli savremenu istoriju da bi je blokirali. Divoovi radnici su želeli ponovo da je osvoje da bi dobre strane njenog razvoja učinile opštim dobrom. Oni stoga zahtevaju da se u prošlosti traže modeli koji mogu biti od koristi u sadašnjosti — modeli pronalazaštva i pronalazači, modeli reformi i socijalni reformatori; isto tako, prilikom analize sadašnjosti ili sasvim bliske prošlosti potrebno je poznavanje pravaca njenih poželjnih i mogućih preobražaja. A kada su okrenuti budućnosti, onda u ovu projektuju svoju revoluciju: ne onu političku i posebno buržoasku revoluciju od juče, već socijalnu revoluciju koju tek treba ostvariti.

Na polju etike, njihova žed za pravdom za sve suprotstavlja se individualističkom i kalkulantskom moralu Franklina, koji je zauzimao počasno mesto u građanskim krugovima toga doba. Svojom rigoroznošću to suprotstavljanje je doprinosilo neumitnoj reviziji vrednosti. Na polju pedagogije možemo da primetimo još dve izvorne odlike radničke misli koje samo potvrđuju njen realizam: ispoljena je sasvim nova briga za fizičko vaspitanje, što je verovatno reakcija na manjkavo zdravstveno stanje prevelikog broja dece osuđene na industrijski rad već od svoje osme ili desete godine. Kod nekih autora — a posebno u *Programu socijalističkih nastavnika* — već možemo da primetimo postepeno otkrivanje izvornosti detinjstva: dete se više ne posmatra isključivo kao buduća odrasla osoba; dete je pre svega ono što je (međutim, suprotna težnja ka rigoroznom vaspitanju, ka dresiranju odraslog u detetu, valja to priznati, bila je mnogo češća).

Komuna

Rođena u groznici opsade i ranjenog patriotizma Parižana, Komuna je proglašena „u atmosferi narodnog veselja, u buci artiljerijskih salvi

i bljesku crvenih zastava".⁴⁾ Ukoliko je i mogla da pruži priliku za pokušaje radničkih kulturnih ostvarenja — vremena je za to bilo premalo. A u ovoj oblasti vreme je daleko potrebnije nego li u bilo kojoj drugoj. Njena *Komisija za obrazovanje* — u kojoj su se nalazili Vale, Kurbe, Ž. B. Kleman, ali kojom je vladao Eduar Vajan, delegat za obrazovanje, jedina zaista dinamična ličnost — najpre je najavila u jednom apelu od 17. marta, „pravu osnovu socijalne jednakosti, *celovito obrazovanje*". Samo neke tačke bile su dotaknute u ovom doista uzvišenom programu: osnovne škole su postale laičke, doneta je odluka o stvaranju stručnih škola, pri čemu je prva trebalo da bude otvorena u ulici Lomon... 22. maja! Društvo za novo obrazovanje (nastavnici i roditelji) započinje akciju koja se odvija uporedo sa onom koju sprovodi *Komisija*, i za početak zahteva obavezno školovanje. Pomenimo, na kraju, i dve inicijative u prilog nastave gimnastike i crtanja u pariskim školama.

Iskustva, razočarenja, istraživanja (1871—1914)

Radnički aktivisti su mogli da se nadaju, u poslednjim godinama Carstva, da će republikanska reorganizacija škole biti saglasna njihovim težnjama. A u stvari, ono što je Feri učinio samo im je donelo mnoga razočarenja, koja su iznosili sa gorčinom i snažno, o čemu će kasnije biti reči. Njihova sopstvena iskustva su bila, istovremeno, veoma različite vrednosti.

Berze rada

Kulturnu akciju berzi rada, što je na početku toliko obećavala, valja razlikovati od akcija mnogobrojnih udruženja koja su u isto vreme, ili nešto ranije bila osnovana za radnike ali ne i od strane radnika. Tu spadaju radnički kružoci Alberta de Muna (1872), kružoci koje su po engleskom uzoru stvarali liberalni buržui u Miluzu već 1875, u Avru, sa Žilom Sigfridom, i narodni univerziteti.

Pariska Berza rada potiče iz 1887. godine; 1892, četrnaest berzi odlučuju da se ujedine u federaciju. Jedna ličnost će odigrati odlučujući uticaj na pokret — Fernan Pelutje (1867—1901). Radnička kultura zauzima bitno ako ne i prvo mesto u njegovim preokupacijama. On je želeo da berze postanu mesta gde će se radnička kultura stvarati i kaliti. Po njegovoj zamisli, one bi trebalo da budu, i biće, neka vrsta obrazovnog središta. Njihovi ciljevi, kako ih je opisao u jednoj značajnoj studiji objavljenoj 1899. godine u *Političkoj i parlamentarnoj reviji*

⁴⁾ G. Bourgin; videti isto tako: H. Lefevre, *Proglašenje komune* (La Proclamation de la Commune).

(*Revue politique et parlementaire*), su sasvim saglasni sa linijom razmišljanja radnika Ž. Divoa. A ti su:

1. Stvoriti biblioteke — već 1899. godine biblioteke su postojale u svim berzama. U njima su se mogla naći mnogobrojna dela (između 400 i 2700, u Parizu) vrlo različita po sadržaju (Pelutje govori o „mudrom eklektizmu“; možda bi moglo da se zameri što je time zapostavljena prednost koju bi stekli da je obrazovanje radnika bilo usredsređeno na privredne i socijalne probleme).

2. Organizovati muzeje rada — ideja do koje je Pelutjeu bilo jako stalo (on koristi i izraz „socijalni muzej“). Odlična ideja koja je ipak ostala samo neostvaren projekt.

3. Stvoriti u svakoj berzi informativnu službu — radilo se, pre svega, o potrebi da se centralizuje i klasira teorijska i praktična dokumentacija o radničkom pokretu kako bi ista bila lako dostupna svakom aktivisti i omogućavala da se iz nje po potrebi izvuku određene pouke.

4. Podsticati sve inicijative korporativne štampe i, posebno, širiti krug čitalaca.

5. Razviti obrazovanje u pravom smislu reči, kako stručno tako i opšte. Godine 1899. kursevi se uspešno organizuju u Sent-Etjenu, Tuluzu, Marseju, Monpelijeju, Nimu. U Parizu su, zbog nedostatka prostorija, organizovani samo teorijski časovi; čini se da opšte obrazovanje, toliko značajno za unapređivanje radništva — ali za koje je trenutni interes bio manje očigledan kada se radi o pojedincima — nije tako poljetno krenulo. Želja „da se svakoj berzi pripoji škola koja bi bila negde po sredini između osnovne škole i 'modernog' ili 'specijalnog' ogranaka više škole, verno odražava ono čemu su neki radnici težili trideset ili pedeset godina ranije, ali je i ovo ostalo samo puka želja. Pelutje, ne odveć nadaren za izricanje sentenci, našao je načina da izrazi svoj kulturni ideal; potrebno je, kako je izjavio 1898. godine, da radnik stekne predstavu o svojoj patnji:

Ono što mu nedostaje, jeste poimanje sopstvene patnje; to je potreba da spozna uzrok svog služanjstva, moć da razazna one na koje mora da usmeri svoje udarce.

Pelutjeov ideal, samo delimično sproveden u berzama, nasledio je iz opšte radničke prošlosti i od prethodnika samoga Pelutjea jedno obeležje koje Ž. Žujar definiše kao „izvestan ničim ograničen slobodarski način poimanja sudbine radnika“. I tačno je da odbrana radničke izvornosti i ljubomorna briga da se očuva sopstvena kulturna autonomija imaju u svemu ovome značaj-

nije mesto od brige za disciplinu ili taktiku. Međutim, u tome pogledu na društvo i u toj volji i spremnosti da se ono preinači, ima nešto skromno i gordo što izaziva poštovanje, što ćemo naći osim u tako različitom iskustvu narodnih univerziteta, i unutar cele grupe Pjera Monata i njegovih prijatelja.

Narodni univerzitet

Potekli iz Afere Drajfus i, u izvesnoj meri, iz likvidacije anarhizma, narodni univerziteti predstavljaju pokušaj saradnje između intelektualaca-drajfusovaca, socijalista ili socijalistički usmerenih i radnika, uz volju prvih da drugima pruže kritičku metodu, tj. oružje koje se upravo bilo potvrdilo u političkoj borbi i koje ne bi smelo da omane u socijalnoj borbi.

Intelektualci, piše Pjer Amp, nisu pevali već su propagirali sklonost prema kritičkim metodama uperenim protiv fanatizma države. Zato su i osnivali Narodne univerzitete... Vojnoj kasti, koja odbija da se potčini očiglednim dokazima, intelektualci suprotstavljaju kult istinitosti. Ništa ne sme biti iznad istine.

Inicijativa je potekla od tipografa Žorža Deerma, najpre pozitiviste a zatim anarhiste, i od male grupe iz Montreja-su-Boa. Njihov vrlo ambiciozan program, koji je obuhvatao sve nauke o prirodi i o čoveku, objavljen je u obliku apeala: „Našim drugovima radnicima“ (1899). Univerzitetski nastavnici su se svuda po malo, u Parizu i u unutrašnjosti, odazvali pozivu i narodni univerziteti su mogli da budu osnovani.
(...)

Ovi intelektualci su svoje ciljeve saopštavali jasno i u mnogobrojnim prilikama, kao što je to, na primer, učinio Ž. Seaj prilikom otvaranja *Coopération des idées*:

Upućujući radnika, koliko je to moguće, u stroge metode nauke (tj. u *tekstualnu kritiku*), iznoseći mu primer najlucidnijih mislilaca, mi želimo, rekao je on, da u njemu probudimo kritički duh, da mu omogućimo da stekne naviku slobodnog ispitivanja, da podstaknemo njegovu hrabrost da misli... Narod, dodao je Ž. Seaj, ne traži od intelektualaca neki novi ideal, on ga već ima, do njega mu je stalo i za njega je vezan.

Osim toga, osudio je „ono apsurdno i monstruozno u činjenici da se unutar društva izdržava i održava armija varvara koja može da odnese pobjedu na juriš u jednom jedinom danu besa i opijenosti“. Bilo je potrebno da prođe izvesno vreme da se ovi intelektualci uvere da ovo

jevandjelje slobodoumne nauke ne predstavlja baš ono što radnički svet očekuje.

Godine 1901. pokret dostiže svoj vrhunac: nekih sedamdeset i pet narodnih univerziteta je osnovano u celoj Francuskoj, od toga dvadeset i pet u samom Parizu i dvadesetak u njegovim predgrađima. Prema Danijelu Aleviju, pedest hiljada osoba je pokazalo interesovanje za narodne univerzitete: jednu četvrtinu su predstavljali intelektualci i studenti (nastavni kadar), približno polovinu su činili obični ljudi ili službenici ne-radnici, a samo jednu četvrtinu radnici, među kojima su zanatlije bili u većini. Već 1907. godine preostalo je samo nekoliko narodnih univerziteta.

Neuspeh, kao i razočaranje, što je usledilo, obrazloženi su samim oblicima nastave: pre svega, predavanjima, a zatim i posetama muzejima, prisustvovanju pozorišnim predstavama i koncertima i, ponekad, po lepom vremenu, izlascima u prirodu i takmičenjima u ribolovu. Neprilagođenost tih oblika je očigledna: odrasli radnici koji posle radnog dana, dolaze željni intelektualne hrane ne mogu se podvrgnuti istom režimu kao i studenti. Ista se nepodobnost može pripisati i ponuđenom kulturnom sadržaju: radnička klijentela narodnih univerziteta nije osećala potrebu za građanskom kulturom, čak ni za onim što je najbolje u njoj; njoj je bila potrebna kultura koju je tek trebalo izmisliti, koju su van sumnje samo radnici bili sposobni da izumeju (to je pouka koju će izvući iz neuspeha). Narodni univerziteti nisu skoro nikada bili mesta za dijalog, a upravo su to želeli da predstavljaju. Postojao je samo privid dijaloga; ako je verovati D. Aleviju, aktivni sagovornici iz naroda su se regrutovali „u redovima sektaša i 'otkačenih'”. Podjednako dubok i nepremostiv, bar u jednom trenutku, je izgledao „jaz između izobličene kulture mnogih intelektualaca i kulturnih težnji radničkog sveta (B. Ale). U najboljem slučaju, narodni univerziteti su obezbedili izvestan zastoj u sučeljavanju klasa. Mnogi, među njima i jedan Giejs, koji su se u ovom pitanju suprotstavljali Deermu, želeli su da ih priklone ciljevima klasne borbe. „Klasna borba, utišana za vreme Afere (Drajfus — prim. prev.), se raspaljuje: buržoazija i radnici bejahu potpisali samo primirje” (Dintzer).

Sindikalisti tragaju — La vie ouvrière

Jedna mala ekipa sindikalista okupljenih oko skromnog polumesečnika *La vie ouvrière* (*Radnički život*) pokušala je, u godinama uoči I svetskog rata, da izvuče pouku upravo iz ovih neuspeha. Glavni vođa ove ekipe je bio Pjer Monat. Suprotno pomenutim neuspesima, ova

grupa sindikalista je preuzela, dajući sa stanovništva Komune, ono što je najbolje u tradiciji 1840. ili 1860: spremnost da se obezbedi kulturna samostalnost čak isključivost, i čvrsta ukorenjenost u dinamičnoj sadašnjosti.

Aktiviste okupljene oko polumesečnika *La vie ouvrière* odlikuje pre svega nepomirljivost odbijanja. Ferijevska škola je prevara: „cilj joj je više, kaže Monat, da stvori poslušne građane nego da se pokaže korisnom kroz obrazovanje koje pruža”. Alber Tjeri, profesor srednje škole, je optužuje da „svojevoljno bira činjenice, izvrće istoriju, nameće sebe i, konačno, da opravdava sadašnjost putem najuskogrudijeg optimizma”. Čovek se ne usavršava u školi, već kasnije i drugde. „Trajne ideje se stvaraju drugde i kasnije, u času kada dete prestane da bude dete, kada se formira njegovo mišljenje, kada postane radnik i čovek”. Monat je bio posebno oštar u osudi školskog patriotizma: „Rezultati? pogledajmo tridesetogodišnjake koji su odrasli čitajući knjižicu *Bićeš vojnik (Tu seras soldat)*, pa ćemo videti šta je ostalo od patriotskih ideja kojima su ih kljukali.

Zaista sam stotinu puta pročitao tu svetu malu knjižicu. Pročitao? Ma šta pričam! Gutao sam je i raskupusao od silnog čitanja. Sećam se da sam duže od godinu dana s njom spavao, da sam je nosio u krevet kako bih rano izjutra mogao da pročitam jedno poglavlje, da progutam još neku priču sa bojišta. Eh! Zaista mogu da se pohvalim da sam progutao maksimalnu dozu školskog patriotizma. A na sve to su se nadovezale i očeve priče iz ratova 1870—1871.

I šta mi je od svega toga ostalo? Šta je nama, koji imamo između trideset i četrdeset godina, ostalo od svega onoga čemu su nas učili dok smo bili u klupama naše svetovne škole, vi u gradu, mi u selu?”

I Monat zaključuje: „Treba staviti tačku na apstraktnu i bezvrednu nastavu, na doktrinarnu nastavu namenjenu klincima”.

Isti polumesečnik pokazuje svu svoju oštrinu prema građanskoj kulturi, onoj koju stiče građanska elita u licejima i koledžima i na kojoj se temelji njena društvena superiornost, kao i prema kulturi koju širi osnovna škola. Ovaj časopis izražava svoj strah prema sistemu berzi, koji upoređuje sa „usisivačem koji iz narodne klase izvlači nove duhovne snage da bi ih zatim stavio u službu buržoazije” (A. Tjeri). Građanski istoričari su iskovali istoriju koja je namenjena njihovoj klasi: „Oni mogu da zamisle društvene pojave samo kroz građanska shvaćanja kojima su bili kljukani dok su sedeli u klupama Sorbone i Visoke škole” (R. Luzon).

Čak je i nauka iskvarena time što je uključena u pedagoško-socijalni sistem: „Jedna od velikih snaga buržoazije leži u činjenici da je uspela da nauci dâ misteriozan karakter time što joj je oduzela svaki vidljivi odnos sa svakodnevnom praksom”; drugim rečima, išlo se za tim da se u mnjenje usadi poštovanje, čak i idolopoklonstvo prema nauci i da mu se pri tom ne pruže dovoljna saznanja o nauci. I konačno, jedna opšta sumnja prema svemu što je građansko i intelektualno postaje vidljiva prilikom čitanja periodičnih izdanja polumesečnika *La vie ouvrière*: „Mi, revolucionarni sindikalisti”, čitamo u pismu jednog čitaoca, moramo da se čuvamo intelektualizma, svugde i uvek. Svaki intelektualac, sem u veoma retkim slučajevima, nosi, u sebi jednog pametnjakovića, gospodina što sedeći na grani intelektualne superiornosti koja, po njemu, predstavlja dokaz po sebi, polaže pravo da govori s visine, sa velike visine, da naređuje, savetuje, upravlja, vlada.”

Ove sumnje nisu pošteđeni ni radikali, ni socijalisti, pa čak ni Žores. Ona se proteže i na „marksističku nauku”, „pravoverne marksiste” koji se „zadovoljavaju beskrajnim razmatranjima ideje o materijalističkoj koncepciji istorije” umesto da je stvaraju, tj. da je pišu i u njoj žive.

Predimo sada na pozitivni deo poruke aktivista okupljenih oko polumesečnika *La vie ouvrière*. Oni za svoju klasu hoće da osvoje kulturnu autonomiju. A to će, misle verovatno relativno lakše ostvariti oni koji nemaju više kulture — ni narodne, ni građanske, ni školske. Preostaje im da je iznedre iz sebe samih, tj. iz sopstvenog života — konkretnog, svakodnevnog, radnog, neizvesnog, teškog... To i čine. Njihovo viđenje sveta u prostoru i vremenu organizovano je u funkciji onoga što jesu: oni odlučno u središte postavljaju sebe same, svoje zanate, svoje sindikate. Pratimo li iz broja u broj hroniku pod naslovom: „Petnaest dana socijalnih događaja — Činjenice”, naići ćemo da se pominju štrajkovi, socijalni sukobi, antimilitaristička akcija, ali i jedan smeo zaključak: „Kada potomstvo bude pisalo istoriju XIX veka, stvaranje i najmanjeg radničkog društva biće za njega važnije od bitke kod Sadove”. Jedan drugi saradnik piše sledeće: „Istorija rada je prava istorija”. Projekt obrazovanja odraslih predviđa stručno obrazovanje i građansko obrazovanje (*formation civique*), koje će sindikati organizovati ili bar kontrolisati. I čini se da u polumesečniku *La vie ouvrière* više niko ne sumnja da će nove vrednosti poteći iz sindikalizma koji je, prema jednom aktivisti iz Remsa, „najmoćniji činilac poboljšanja čovečanstva”; novih vrednosti, a pre svega, kao vrhunske vrednosti — revolucije.

Poziv na revoluciju je isto tako i čin uranjanja u sadašnjost putem akcije. Društvo nije nešto dobijeno u nasleđe, što se eksploatiše i u čemu se uživa, koje se isto tako i brani ako ustreba; društvo tek treba stvarati. Sadašnjost je borba; u današnje vreme to je borba Generalne konferencije rada (CGT) protiv građanske države, borba koja povezuje radnike Francuske sa radnicima koji diljem sveta vode istovremene borbe. I upravo su Monat i njegovi prijatelji prihvatili ono najbolje iz Marksovog učenja: ne radi se toliko o tome da se svet razume koliko o tome da se preobrazi.

(Prevela s francuskog JASENKA TOMAŠEVIĆ)

